

ISSN 1563-0223 • Индекс 75878; 25878

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

BULLETIN

PHILOLOGY SERIES

4(156) 2015

СНТ198А19С L2998-90001

**АБАЙДЫҢ ІЛІМІН
 ПӘНАРАЛЫҚ
 ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ
 МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Адам баласының тіршілігінің мағынасы мен мәні туралы Абайға дейін де, Абайдан кейін де талай ойшылдар ойланған, ой айтқан. Адам баласының өмірге келуінің, өмірінің және өмірден кетуінің, адамдығының мағынасы мен мәні туралы Абай анықтама, сипаттама ғана беріп қойған жоқ, концептуалды қағидалар жүйесін жасап, өзінің ілімін қалыптастырды. Абайдың ілімінің құрамдас бөлімдері үшеу: а) ақыл; ә) қайрат; б) жүрек (махаббат). Абай ілімінің құрамдас бөлімдері өзара тығыз байланысты. Абай ілімінің әр құрамдас бөлімінің өзі іштей бірнеше категориядан тұрады. Олардың жүйесін анықтаудың ғылыми маңызы зор.

Ақын ілімінің негізінен мынадай бірнеше сала өзекті қағидалар өріліп шығады: а) адам баласы сүйеге, жек көруге, сынауға, суреттеуге, өзгертуге болатын объект қана емес, сонымен қатар субъект екендігі туралы қағидалар саласы; ә) кемел тұлғаның адамзат алдындағы адамшылық қарызы туралы қағидалар саласы; б) кемел тұлға мен көп арасындағы қатынастың сипаты туралы қағидалар саласы; в) кемел тұлға мен әлеуметтік орта арасындағы қатынастың мәні туралы қағидалар саласы; г) әрбір жақсы нәрсенің өлшеуі туралы қағидалар саласы. Осындай бірнеше сала қағидалардың адамзат ақыл-ойының тарихында танымдық маңызы, әлеуметтік, философиялық мәні терең. Адам табиғаты, оның екіжақты болмысы, кемел тұлға мен әлеуметтік орта арақатынасы, жеке тұлға мен көп арақатынасы, әр жақсы нәрсенің өлшеуі туралы терең, тегеурінді әрі ерекше маңызды қағидалардан Абай ілімінің басты ұстанымдарының мәнісі аңғарылады.

Күш-қуаты толысқан шағында Абай өз ілімінің басты қағидалары мен ұстанымдарына сай көпке ақыл берді, насихат айтты, әділет жолына шақырды, наданның көңілін ашпақ, заманды түземек болды. «Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім», – деп, ішкі қуатын ашты. Өзінің ілімі мен халықтың дәстүрлі мәдениеті, әдет заңы негізінде өз заңын жасап, оған арнайы баптар енгізді. Сол арқылы көптің мүддесін қорғаудың, әділетті қолдаудың құқықтық негізін жасап, оны әлеумет игілігі үшін қолданды. Соған сай әділетті билік шешім шығарды. Жұртың пайда ойламай, ар ойлауға бастады. Халқының бірін-бірі

ақын халықтың дәстүрлі дүниетанымынан тиянақ тапқан. Пайғамбар айтқан екен деседі: «Кісі жамандық көрсе, оны қолымен түзесін, оған әлі келмесе, сөзімен түзесін, оған әлі келмесе, жүрегімен түзесін» [Бұхари]. Жамандықты қолмен түзеу үшін кісінде белгілі аумақта шексіз билік болуы керек. Басқаша айтқанда, жамандықты қолмен түзеуге қолында шексіз билігі бар әкімнің ғана мүмкіншілігі болмақ. Жамандықты сөзбен түзеу хакімдердің күзіретіндегі іс екен. Ал жамандықты жүрегімен түзеу қатардағы иманды жандарға тән. Үш жағдайда да кісінде жамандықты түзеу туралы ізгі де берік мақсат болуы қажет. Осы игі мақсат жолындағы адамдардың алды болып есептелетін жандардың бойында, әл-Фарабидің көрсетуінше, «ұштасқан алты қасиет болу керек» [1, 235-236]. Абай осы шарттарды келістіріп баяндап, насихат етіп қана қоймайды, оларды өзінің әлі келгенінше орындайды. Жамандық біткенді жүрегімен түзгенмен, сөзімен, қолымен түзеуге мүмкіншілігі шектеулі болды. Соған қарамастан, ақын өзінің заманынан, заманының адамынан көрген жамандықты жақсылықпен түзеуге (қолымен, сөзімен, жүрегімен) бар саналы тұмырын, ақыл-ойын, ақындық өнерін, шығармашылық еңбегін арнады.

Заманның тұнығы шайқалып, өзі құбылған шақта адам да құбылуға мәжбүр. Заманның бір күн шайқалған тұнығы бір жылда қалпына келмейді. Заман шайқалған шақта онымен бірге шайқалып, бірге құбылған адамның өзгеріп, тыныш қалпына қайта келуі – бір жылда емес, бір ғасырда ғана мүмкін болатын нәрсе. Бірақ адам бір күнін, бір жылын ойлай алғанмен, бір ғасырдың қамын жей алмайды. Қолында ірілі-ұсақты билігі, азды-көпті байлығы барлардың астарында өзін заманның қожасы, заманның биі санамайтын жан жоққа жуық. Бұлардың ішінде дүниеге бой алдырмағаны кемде-кем.

Абайдың тұсында адам мен заманның бұзылуына елдің жатқа тәуелділігінен, бодандығынан туған басқару жүйесі алып келді. Жұрт сағымдай төңкеріліп құбылды. Ақынның қадірлі басы мен қайратты жасы осылармен тартыста етті.

Абайдың ілімі аясында адамның адамдығын анықтайтын факторлардың бірі – мақсат. Адамның мақсаты адам баласының бәрін бауырым деп сүюден туатын болса, онда оның ізгі мақсат болғаны. Адамның ізгі мақсатқа жету жолындағы әрекеті (іс-әрекеттің мазмұны, амалдары, құралдары, т.б.) де ізгі болуы шарт. Адамның дүние тіршілігіндегі мақсаты мал табу болса, адам үшін ол да игілікті, ізгілікті болып көрінетіні рас.

Бірақ адамның дүние тіршілігіндегі мақсаты мал табу, тек қана мал табу ғана болса, онда оның бұл мақсаты ізгі емес. Мал байлығы – сандық категория. Сондықтан мал байлығы мұрат емес, ол мұратқа, мақсатқа жетудің құралы қызметін атқарады. Абай өз замандастарының мал байлығына қол жеткізуге ұмтылудағы түпкі мақсаттың мақтан екендігін көрсетеді. Мұндай мақсат жолындағы әрекет ізгі бола алмайды. Мақтанның алды мен арты – күншілдік. Одан ізгілік іздеу бекер. Ізгілік жоқ жерде игілік те жоқ. Халалдан харамды айырмау, харамнан халалды айырмау – имансыздықтың көрінісі, имансыздық – надандықтың нәтижесі, надандық – білім-ғылымының жоқтығы, білімсіздіктің салдары, ал «білімсіздік хайуандық болады» [2, 207].

Ақынның жанын ауыртып, жүрегін жаралайтын зіл замандастарының «төрт аяқты малды көбейту» туралы мақсаты емес. Адал еңбек етіп, мал табу, байлыққа қол жеткізу жазықты іс емес. «Мал, мақтан ғиззат-хұрмет адамды өзі іздеп тапса, адамдықты бұзбайды һәм көрік болады» [2, 187]. Мал адамды өзі іздеп тапса, оның ешқандай айыбы жоқ. Ерінбей, адал еңбек еткен адамды «іздеп тапқан мал» ғана адамдыққа жарасады. «Жанын қарманып, адал еңбекпен мал іздемек – арлы адамның ісі» [2, 171]. Абай осы орайда адамның малды «табынып іздеуі» туралы ұғым ұсынады. Мұның мәнісі «құл болып іздеу» дегенді аңғартады. Малды, дүниені оларға табынып, құл болып іздеу адамшылыққа жатпайды. Егер адам мал, мақтан, ғиззат-хұрметті «өзі оларға табынып іздесе, тапса да, таппаса да адамдығы жоғалады» [2, 187]. Сөйтіп, ақын адамдардың мал таппақ мақсаттағы ізденісінің екі түрлі сипатын көрсетеді. Оның бірі – адал еңбекпен мал іздеу. Екіншісі – табынып, құл болып іздеу. Мақсат – біреу. Ал оның сипаты екі түрлі. Бір мақсаттың екі түрлі сипатына сай екі түрлі амал-айла, құрал бар: бірі – ізгілікті амал-айла, ізгілікті құрал; екіншісі – залымдық амал-айла, залымдық құрал. Ақынның жанын ауыртып, жүрегін сыздататын ауыр зілдің өсіп-өнген өзегі – адамдардың малды, дүниені оларға табынып, құл болып іздеуі және осы өзек бойымен іздеген жоғын табу жолында таңдап алған амал-айлалары, құралдары болды: а) ұрлық; ә) алдау; б) зорлық; в) өтірік; г) өсек; д) жалақорлық; е) пәлекорлық; ж) паракорлық, т.б.

Ақынның дүние тіршілігінен көргендері мен көңіліне түйгендері оны күйзелтпей, түңілдірмей қойматын қайшылықтар еді. Абай түңіле, күйзеле отырып та елінің болашағын ойлайды, елдің өсер өркенін оң жолға бастар ғибратын

айтады, даналық үлгі көрсетеді. Заманның, қоғамның, елдің, адамның болмысын тану, оның түбіне терең бойлау Абайдың дүниетанымына, дүниеге көзқарасына айрықша философиялық мазмұн дарытты. Ақынның концептуалдық қағидаларының негізі терең, толық болып тұжырымдалуының, тұтаса келе бірбүтін жүйеге, ілімге айналуының сыры осында.

Абай өзінің ілімі аясындағы ойлары мен пікірлерін әлеуметтік-этикалық, философиялық көзқарасынан таратып айтты және солардың бәрі дәлелді, тиянақты, кемел болмысымен ерекшеленді. Мұндай кемел ілім Абайдың заманында бір-ақ адамда болды. Ол – Абайдың өзі. Ақын сол ілімі арқылы адамзат ақыл-ойының кеңістігінде өзінің ұстанымдары мен қағидаларының біртұтас жүйесін қалыптастырды, ол жалпыадамзаттық рухани құндылыққа айналды.

Абайдың ілімінде өлшем категориясының алатын орны үлкен. Ақын: «Әрбір жақсы нәрсенің өлшеуі бар, өлшеуінен асса, жарамайды. Өл-

шеуін білмек – бір керек іс» [3, 222]. Дүниенің басты сыры жақсы мен жаманның арақатынасындағы шек арқылы танылады.

Абай іліміндегі басты категориялардың бірі – терең ой. Терең ойлау жақсы және оның өмірлік маңызы зор. Бірақ оның да өлшеуі бар. «Ойланбақ жақсы», – дейді Абай. Сонымен қатар ол кісіні ойланбақтың өлшеуін білмей, ойын байлай алмай, қияли болып кетуден сақтандырады, «ішіп-пек, жемек, кимек, күлмек, көңіл көтермек, құшпақ, сүймек, мал жимақ, мансап іздемек, айдалы болмақ, алданбастық – бұл нәрселердің бәрінің өлшеуі бар» [3, 222] екенін көрсетеді. Осы өлшем Абай ілімінің құрамдас бөлімдері аясындағы категориялардың шегі мен шетін анықтап білуге негіз болады.

Абай ілімінің құрамдас бөлімдері мен олардың әрқайсысының аясындағы категорияларды даралау мен саралау, олардың өзара байланыстарын анықтау, сөйтіп жүйеге түсіру – бүгінгі ғылымның аса өзекті мәселесі.

Әдебиеттер

- 1 Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Том I. – Алматы, 1977.
- 2 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы, 1975.
- 3 Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Том II. – Алматы, 1977.

References

- 1 Abai (Ibrahim) Kunanbayev. Shigarmalarinin eki tomdyk tolik jinagy. – Tom I. – Almaty, 1977.
- 2 Al-Farabi. Aleumettik-etikalik traktattar. – Almaty, 1975.
- 3 Abai (Ibrahim) Kunanbaev. Shigarmalarynin eki tomdyk tolyk jinagy. – Tom II. – Almaty,1977.

CONTENTS

Section 1 Linguistics

<i>Altynbekova O.B., Madiyeva G.B.</i> Textbooks of Russian language the new generation	4
<i>Ahmetzhanova A.I.</i> Chronicle of exposition of ambassadorial speeches	10
<i>Baimanova L.S.</i> Turkic-Slavic-German contacts in diachrony: cultural-paradigm language	16
<i>Berdaliyeva R.Sh.</i> Culture and communication : bows as special class of un verbal means of intercourse	22
<i>Bissenkulov M.K.</i> Chokan and Olzhas: to the problem of hypertext space	28
<i>Bukharbayeva K.N.</i> Reflection of the categorization process in the language of computer science	34
<i>Tumanova A.B., Dzoldasbekova B.U.</i> Sources of the origin of national idea of the sovereign Republic of Kazakhstan (on the material of humanitarian discourse of the Leader of the nation – N. A. Nazarbayev)	40
<i>Tymbolova A.O., Kushumbayeva A.S.</i> Relation between language character and language personality (psycholinguistic analysis)	46
<i>Utebalieva G.E., Yesbulatova R.M.</i> Strategic competence as a research subject in linguistics	54
<i>Chaltykenova L.A.</i> Variants of words that have arisen on the basis of productive suffixes	60
<i>Shaheen A.A.</i> Term system as a dynamic structure	66

Section 2 Literary Criticism

<i>Bazylova B.K.</i> Documentary and artistic principles in memoirs and biographic prose	74
<i>Bekbolatuly Zh.</i> The literature of «Alash» movement and aul schools (on an example Torgai edge)	80
<i>Dadebayev Zh., Bissenbayev P., Karibozov E.</i> Actual aspects of interdisciplinary research of Abai's teachings	86
<i>Zhanabayev K., Akberdykizi U.</i> The theory of the Parry-Lord in the study of poetry zhyrau XV-XVIII centuries	92
<i>Zulfugarova F.</i> Woman problem in creativity of the modern azerbaijan and english writers	98
<i>Kazybek G.K.</i> A.V. Vasilev is a folklorist	104
<i>Meiramgaliyeva R.M.</i> Education by history based on novels of Ilyas Esenberlin	110
<i>Nurmakhanova M.K.</i> Dominant genres in the works of K. Nurmakhanov, literary critic: essays	116
<i>Salkhanova Z.K.</i> The transformation of consciousness of lyric hero in the military poetry of Yuri Levitanskiy	122
<i>Abbasova M.</i> Features of emergence of spells and formation of conjuring songs	126